

Zadanie publiczne pn. „II konferencja naukowa *Ostrołęka na przestrzeni wieków*” współfinansowane ze środków Miasta Ostrołęki i Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

Miasto Ostrołęka

Dr Marek Niewiadomski

I wojna światowa w Ostrołęce

World War I in Ostrołęka

Po wkroczeniu wojsk niemieckich na teren Królestwa Polskiego i ustabilizowaniu ich władzy, wydano rozporządzenie nakazujące władzom powiatowym przeprowadzenie spisu ludności. Nie był to materiał wiarygodny, został bowiem przeprowadzony na podstawie wydanych dokumentów paszportowych, które ludność wyrabiała dość niechętnie, kartek na chleb, mąkę i cukier, które ludności wiejskiej posiadającej ziemię nie wydawano oraz zachowanych szczątkowych rosyjskich dokumentów gminnych. Na terenie powiatu spis został przeprowadzony 1 kwietnia 1916 r. i wykazał obecność 48431 osób¹. W porównaniu do danych rosyjskich z 1914 r., kiedy na terenie powiatu było 92143 mieszkańców nastąpił znaczący

¹ *Spisy ludności w czasie wojny w byłej okupacji niemieckiej*, „Miesięcznik Statystyczny” 1920, t. 1, z. 1-3, s. 197-198; K. Sienkiewicz, *Samorząd Powiatowy...*, s. 4-5; *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1920/1921*, cz. 1, Warszawa 1921, s. 126. Według Rocznika Statystycznego Królestwa Polskiego przygotowanego pod kierunkiem E. Strasburgera na terenie powiatu ostrołęckiego według rosyjskich danych szacunkowych z 14 I 1913 r. miało mieszkać 99 801 osób. Trzeba jednak pamiętać, że dane rosyjskie są często niepełne i właśnie, jak to określono w „Roczniku” – szacunkowe. Trudno więc przyjąć określone liczby za prawidłowe.

spadek o 43712 osoby (46,9%), a według R. Umiastowskiego w porównaniu do danych z 1913 r. o 53%².

W 1917 r. zostały ustalone królewsko-polskie okręgi farmaceutyczne z inspektorami. Powiat ostrołęcki znalazł się w łomżyńskim okręgu farmaceutycznym. W tym czasie w Ostrołęce przy ul. 11 Listopada aptekę prowadziła spółka Jan Staroń i Józef Chwedkowski³.

Decyzją niemieckich władz okupacyjnych, która znacząco ograniczyła możliwości komunikacyjne ludności cywilnej było rozporządzenie, jakie 20 stycznia 1916 r. wydał gubernator wojenny w Łomży gen. von Staud, zabraniające przekraczania linii rzeki Narwi w dowolnym miejscu. Była to linia graniczna (*Sperrlinie*) mająca zapobiegać szpiegostwu i przemytnictwu, poprowadzona wzdłuż rzeki Narwi. Od tej pory miejscami wyznaczonymi do przekraczania rzeki dla mieszkańców powiatu ostrołęckiego były mosty w Ostrołęce i Różanie. Możliwe to było po okazaniu odpowiedniej przepustki (biała lub żółta) wydawanej przez Urząd Powiatowy w Ostrołęce oraz polowe komendatury wojskowe (*Feldkommandantur*) w Kadzidle, Myszyncu i Różanie. Oprócz przepustki wymagane było posiadanie dokumentu tożsamości dla osób powyżej 15 roku życia, wydawanego przez Urząd Powiatowy w Ostrołęce⁴.

Szef Oddziału Polskiej Siły Zbrojnej (*Abteilung Polnische Wehrmacht*) w sztabie GGW płk Günther Herzbruch przesłał do Komendy Legionów Polskich pismo, w którym zwracał uwagę, że linia graniczna nagminnie jest naruszana między koszarami w Ostrołęce, gdzie od 1 grudnia 1916 r. stacjonował 1. pułk ułanów legionów Polskich po jednej stronie, a wsią Łęg Przedmiejski po przeciwnej. Pismo sugeruje że procedura przekraczania linii granicznej w niedozwolonym miejscu jest dokonywana przy współudziale polskich legionistów, w związku z tym zwraca uwagę, aby „zawiadomić oddziały o istnieniu linii granicznej” i ostrzec przed konsekwencjami jej przekraczania⁵.

Mieszkańcy Ostrołęki, a szczególnie Kurpiowszczyzny, kadrę i żołnierzy 1. pułku ułanów traktowali, jak własne wojsko, chroniących ich w wielu wypadkach przed niemieckimi

² R. Umiastowski, *Terytorjum Polski pod względem wojskowym*, Warszawa 1921, s. 177.

³ *Posiedzenie Komitetu Warszawskiego Tow. Farmaceutycznego*, „Wiadomości Farmaceutyczne” nr 5-8 z lutego 1917 r., s. 44; *Lista stowarzyszonych, tj. ubezpieczonych w Towarzystwie „Farmakon”*, „Wiadomości Farmaceutyczne” nr 9 z 28 III 1915 r., s. 79; Ostrołęcka apteka była w 1915 r. ubezpieczona w Towarzystwie „Farmakon”; *Российский медицинский список, изданный по высочайшему его императорского величества повелению. Списки врачей, ветеринаровъ, зубныхъ врачей, фармацевтовъ и аптекъ, по сведениямъ на 1 мая 1914 г.*, Санкт-Петербург 1914, s. 276. J. Staroń, s. Stanisława dyplom uzyskał w 1909 r.

⁴ *Zamknięcie przejścia przez Narew*, „Kreisblatt für den Kreis Ostrolenka” nr 1 z 1 IV 1916 r., s. 4.

⁵ CAW, Komenda Legionów, sygn. I.120.1.69, Pismo Szefa Oddziału Polskiej Siły Zbrojnej płk. Herzbrucha, Warszawa 28 IV 1917 r., k. 522.

kontrybucjami i rekwizycjami. Do dowództwa pułku wielokrotnie zwracano się pisemnie lub ustnie w koszarach wojciechowskich z prośbą o opiekę. Jak podkreślano „*ludność [...] odzyskiwała swoją pewność siebie i ze swej strony [...] wojnę podjazdową z obcym żołdactwem rozpoczynała. Kraj odniemczał się, i władze okupacyjne traciły tu znaczenie*”⁶.

W obawie przed działalnością szpiegowską już od 20 sierpnia 1915 r. wprowadzono godzinę policyjną zabraniającą od dwudziestej drugiej do „*jednej godziny przed wschodem słońca*” swobodnego poruszania się ludności cywilnej⁷. Na terenie powiatu ostrołęckiego „Rozporządzenie dotyczące ruchu nocnego” zostało opublikowane już w pierwszym numerze „Dziennika rozporządzeń dla powiatu Ostrołęckiego” z 1 kwietnia 1916 r. Osoby wykonujące zajęcia, wymagające poruszania się w godzinach nocnych miały obowiązek posiadania legitymacji, którą za opłatą 3 mk. wydawano w urzędzie powiatowym⁸.

Od początku 1916 r. Niemcy promowali koncepcję utworzenia okrojonego terytorialnie buforowego państwa polskiego, oddzielającego Niemcy od Rosji. Efektem tych działań było ogłoszenie w Sali Wielkiej Zamku Królewskiego w Warszawie przez niemieckiego Generał Gubernatora Warszawskiego gen. Hansa H. von Beselera i austriackiego Generał Gubernatora Lubelskiego gen. Karla Kuka 5 listopada 1916 r. aktu proklamującego utworzenie niepodległego Królestwa Polskiego (niem. *Königreich Polen*). W dokumencie tym informowano, że cesarze postanowili z ziem polskich „*rosyjskiemu panowaniu wydarte [...] utworzyć państwo samodzielne z dziedziczną monarchią i konstytucyjnym ustrojem*”⁹, chociaż, jak podkreślano w dokumentach niemieckich manifest „*nie zmienia w niczym charakteru kraju jako zdobyczy wojennej*”¹⁰.

W miastach prowincjonalnych akt 5 listopada miał być, tak jak w Warszawie, odczytany po polsku na uroczystych manifestacjach, które prowadzono tak, aby wzmóc poczucie patriotyzmu i narodowej tożsamości. W Ostrołęce został odczytany na Rynku z przed siedzibą landratury, przez ubranego w mundur galowy naczelnika powiatu barona Carla von Mannsbacha, której wysłuchała dość duża liczba mieszkańców Ostrołęki i okolicznych miejscowości¹¹. Witold Żbikowski, prezes powołanej w listopadzie Rady Narodowej powiatu

⁶ L. Kniaziołucki, *Poufny rozkaz Komendanta. Jak to było w Kongresówce w r. 1917*, „Czas” nr 119 z 1 V 1939 r., s. 4.

⁷ *Obwieszczenie*, „Dziennik rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego” nr 41 z 26 VIII 1916 r., s. 4; A. Stępin, *Próba ...*, s. 157, 240. Od końca czerwca 1916 r. mieszkańcy GGW mogli wpisywać do paszportów narodowość polską, zamiast jak dotychczas rosyjską.

⁸ *Rozporządzenie dotyczące ruchu nocnego*, „Kreisblatt für den Kreis Ostrolenka” nr 1 z 1 IV 1916 r., s. 2-3.

⁹ Odezwa Hansa von Beselera do mieszkańców Warszawskiego jeneralnego gubernatorstwa! 5 XI 1916 r.

¹⁰ A. Chwałba, *Wielka Wojna Polaków 1914-1918*, Warszawa 2018, s. 281.

¹¹ S. Załuska, *Wspomnienia. Pisane w latach 1964-1976*, Warszawa 2008, s. 155.

ostrołęckiego napisał, że „od dnia 5 listopada lud tutejszy ocknął się z martwej beczynności i zainteresował się gorąco odbudową Ojczyzny”¹². Polacy odczytali go z dość dużą dozą ironii, twierdząc, że otrzymali największe państwo świata, bo... nie miało granic. Pozytywnym efektem ogłoszenia aktu było umiędzynarodowienie sprawy polskiej, co dobrze ujął Roman Dmowski twierdząc, że „akt 5 listopada oddał nam duże usługi w stosunku do państw zachodnich. Więcej, niż cokolwiek przyczynił się do pouczenia polityków europejskich o międzynarodowym znaczeniu sprawy polskiej. Był też silnym bodźcem dla nich do zajęcia się nią w sposób poważniejszy”¹³.

W wielu miejscowościach powiatu, a szczególnie w Ostrołęce miało miejsce wiele spotkań i wieców patriotycznych. Szczególnie podniosłą uroczystością w Ostrołęce była manifestacja patriotyczna, która odbyła się 28 stycznia 1917 r. przy współpracy z Radą Narodową powiatu ostrołęckiego. Zorganizowano ją z okazji obchodów 54 rocznicy powstania styczniowego. Uroczystości odbyły się w sali teatru miejskiego wypełnionej po brzegi przez mieszkańców i duchowieństwo Ostrołęki i okolicznych powiatów i parafii, żołnierzy 1. pułku ułanów na czele z mjr. Władysławem Prażmowskim „Beliną” oraz przedstawiciele miejskich i powiatowych władz okupacyjnych. Uroczystości rozpoczęto od odegrania hymnu polskiego i okolicznościowego przemówienia prezesa Rady Witolda Żbikowskiego na temat powstania¹⁴.

Kolejna odbyła się w sali ostrołęckiego teatru miejskiego 25 lutego 1917 r. Zebrani przedstawiciele wszystkich gmin powiatu pod przewodnictwem Romana Gąsiorowskiego z Kamianki, uchwalili rezolucję popierającą działania Rady Stanu Królestwa Polskiego. Podkreślili w niej konieczność powołania polskiej administracji i wojska oraz „jak najszybszego mianowania przez Radę Stanu komisarzy cywilnych, którzy zaopiekują się ludnością miejscową i w miarę potrzeby zaspokajać będą najważniejsze żądania powiatu”. Wyrazili nadzieję, że Rada Stanu podejmie odpowiednie kroki zmierzające do ograniczenia wycinki lasów kurpiowskich i uciążliwych rekwizycji zbóż¹⁵.

¹² Z Ostrołęki, „Wyzwolenie” nr 2 z 14 I 1917 r., s. 23.

¹³ R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, Warszawa 1925, s. 283; T. Schramm, *Sprawa polska w czasie I wojny światowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, t. 1, s. 29.

¹⁴ Lubicz, Z Ostrołęki, „Godzina Polski” nr 40 z 11 II 1917 r., s. 4.

¹⁵ *Wiec ludowy w Ostrołęce*, „Biuletyn” nr 85 z 29 III 1917 r., s. 2-3; W. Żbikowski, *Wiec ludowy w Ostrołęce*, „Wyzwolenie” nr 10-11 z 18 III 1917 r., s. 118; Z. J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917-1918)*, Wrocław 2017, s. 27, 30, 104. Po złożeniu przez członków TRS 28 VIII 1917 r. mandatów Rada wyłoniła ze swojego grona Komisję Przejściową TRS, w której A. Kaczorowski pełnił funkcję Dyrektora Departamentu VI – Pracy. W rządzie A. Ponikowskiego pełnił funkcję kierownika Ministerstwa Opieki Społecznej i Ochrony Pracy. Zmarł nagle dwa dni po wystąpieniu w Ostrołęce 27 II 1918 r. Jego pogrzeb stał się patriotyczną manifestacją, gdzie odśpiewano „Rotę”, a szef Komisariatu niemieckiego przy rządzie polskim hrabia Hugo Lerchenfeld-Koffering określił pogrzeb, jako „formę walki przeciw niemczyźnie”.

17 maja odbył się w menażu ostrołęckich koszar tajny zjazd oficerów legionowych, w którym uczestniczyli przedstawiciele 1., 2., 4. i 5 pułku piechoty oraz 1. pułku ułanów. Nie zdołano powiadomić kadry oficerskiej 3. pp w Warszawie i 2. pułku ułanów w Mińsku Mazowieckim. Rolę gospodarza pełnił zastępca dowódcy pułku. Dowódca był w tym czasie służbowo w Warszawie. Na spotkaniu podjęto decyzję o odmowie składania przysięgi na wierność cesarzowi niemieckiemu Wilhelmowi II¹⁶. Skutkiem było internowanie polskich żołnierzy w Szczypiornie i Łomży.

Aby uspokoić antypolskie nastroje w Rzeszy powołano na terenach okupowanych, niemieckich burmistrzów miast oraz wprowadzono, jako urzędowy język niemiecki obok polskiego¹⁷. Od listopada 1915 r. do końca okupacji niemieckiej burmistrzem, jak również naczelnikiem powiatu był zawsze oficer niemiecki.

W sierpniu 1917 r. niemieckie władze rozpoczęły działania zmierzające do reorganizacji wymiaru sądownictwa, polegającym na przekazaniu dotychczasowych uprawnień „królewsko-polskim sądom sprawującym swą działalność w imieniu Korony Polskiej”. Tymczasowa Rada Stanu wydała 19 sierpnia 1917 r. „Przepisy tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim”, które były podstawą rozpoczęcia od 1 września działalności sądownictwa polskiego. Jednym z powołanych sądów okręgowych był Królewsko-Polski Sąd Okręgowy w Łomży, obejmujący swoją działalnością sześć powiatów: łomżyński, ostrołęcki, kolneński, mazowiecki, ostrowski i szczuczyński¹⁸ z 11 sądami pokoju¹⁹. W pierwszych dniach listopadowej wolności, organizatorem polskiego Sądu Pokoju w Ostrołęce był czynny działacz POW w mieście Adam Mieczkowski. Sędzią pokoju był Szymon Jan Wiński²⁰, zastąpiony przez aplikanta sądu okręgowego w Siedlcach – Jerzego Olędzkiego²¹.

¹⁶ J. Gołota, *Tajny zjazd oficerów legionowych w Ostrołęce w 1917 r.*, „Zeszyty Naukowe OTN” 1989, z. 3, s. 26-32; T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918*, Wrocław 1984, s. 135-136.

¹⁷ A. Stempin, *Próba ...*, s. 169.

¹⁸ „Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego”, nr 1 z 19 VIII 1917 r., s. 3, 59-60; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju ...*, s. 235; *Sądownictwo polskie*, „Czas” nr 388 z 4 IX 1918 r., s. 1; *Łomżyński Polski Sąd Okręgowy*, „Kreisblatt für Lomza, Kolno und Mazowieck” nr 35 z 1 IX 1917, s. 3; *Sądownictwo w Król. Polskim*, „Godzina Polski” nr 193 z 17 VII 1917 r., s. 3; W. Szwarz, *Podstawy prawne działalności policyjnej okupacyjnego zarządu cywilnego w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim i organizacja jego aparatu wykonawczego (1915-1918)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1973, vol. 20, z. 5, Sectio G, s. 104.

¹⁹ *Rozporządzenie*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 11 z 2 IX 1918 r., s. 351.

²⁰ Sz. J. Wiński ur. 4 VIII 1852 r. na Podlasiu, zm. 16 I 1938 r. w Ostrołęce. Z wykształcenia geometra.

²¹ *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 8 z 25 II 1918 r., s. 286. Został zwolniony ze stanowiska sędziego pokoju w Ostrołęce na zasadzie art. 36 o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim; *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 10 z 2 VII 1918 r., s. 342.

Kiedy 7 października 1918 r. Rada Regencyjna ogłosiła odezwę „Do Narodu Polskiego”, proklamującą niepodległość Polski, czyni w ten sposób ważny krok do pełnej niepodległości, ogłoszonej 11 listopada. Daje podstawę do szerokich działań na prowincji. 23 października 1918 r. w Ostrołęce został zwołany zjazd członków 13 powiatowych organizacji społecznych, który powołał Tymczasowy Komitet Powiatowy w Ostrołęce będący lokalnym ośrodkiem władzy. Na prezesa został wybrany właściciel majątku w Susku Starym Władysław Glinka, który podobnie jak dr J. Psarski, powołany na jego zastępcę, powrócił właśnie z Rosji. W skład Komitetu weszło 10 osób, w tym cztery będące rolnikami. Powzięto uchwałę, która głosiła, że *„zważywszy [na] powagę ogólnego położenia Kraju i obowiązki, wynikające stąd dla powiatu, postanawia utworzyć Tymczasowy Komitet Powiatowy w Ostrołęce”*. Do najważniejszych zadań, jakie postawił sobie Komitet, było pełnienie funkcji organu samorządowego zarządzającego powiatem, powołanie władz administracyjnych w poszczególnych gminach i zabezpieczenie bezpieczeństwa publicznego. Od niemieckich władz okupacyjnych żądano, aby zaprzestano przymusowych rekwizycji zbóż, inwentarza i mienia ludności, wycinki i wywozu drewna z Puszczy Kurpiowskiej i przeznaczenie go na odbudowę, utworzenie Rad Gminnych z wyboru oraz zwolnienie internowanych i jeńców polskiego pochodzenia z niewoli niemieckiej, a przede wszystkim Józefa Piłsudskiego. Bardzo silnie zaakcentowanym żądaniem było utworzenie Rządu Narodowego oraz władz państwowych i wojska polskiego, jak też przeprowadzenie wyborów do Parlamentu²².

Zapowiedziano, że po opuszczeniu powiatu przez władze okupacyjne, *„utrzymanie porządku, ładu i bezpieczeństwa osób i mienia wszystkich obywateli bez różnicy wyznania”* do czasu przejęcia władzy przez Rząd Polski, leży w gestii Komitetu. Zwracając się z apelem do mieszkańców powiatu Komitet podkreślił tę wielką chwilę szczególnymi słowami, że *„cały świat ma zwrócone oczy na Polskę zmartwychwstałą. Do nas należy pokazać, iż godni jesteśmy odrodzenia, które nam przyniosła wielka wszechświatowa wojna”*²³.

Dość szybko, lokalne struktury władzy, w tym Tymczasowy Komitet Powiatowy w Ostrołęce, podporządkowały się Radzie Regencyjnej, która powołała prowizoryczny, ostatni gabinet rządowy Królestwa Polskiego, jakim była Rada Kierowników Ministerstw pod

²² AAN, RGO, sygn. 393, Uchwały Zjazdu Powiatowego w Ostrołęce 23 X 1918 r., k. 33, 34, 40; *Ostrołęka*, „Gazeta Warszawska” nr 9 z 24 XI 1918 r., s. 5. Wśród osób biorących udział w zjeździe byli m.in. ostrołęcki rejent Władysław Ksepko, Roman Gąsiorowski z Kamianki, ks. Franciszek Nowakowski, wójt gminy Rzekuń Antoni Mierzejewski, wójt gminy Troszyn Stanisław Nosek, zarządca majątku w Susku Starym Stanisław Chyliński, syn Władysława Glinki – Jan, Piotr Kaczyński z Dylewa, Marian Bożywoj Kłyciński, Antoni Borkowski i Dionizy Majewski.

²³ APW, Zbiory Mariana Kłycińskiego, sygn. 2, Do ludności powiatu Ostrołęckiego, k. 9.

kierunkiem znanego prawnika Władysława Wróblewskiego. Kierownik Rady Ministrów W. Wróblewski i kierownik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Stanisław Ustyanowski ogłosili w „Monitorze Polskim” nr 205 z 16 listopada 1918 r. rozporządzenie o powołaniu na terenie okupacji niemieckiej komisarzy Rządu Polskiego. Komisarzem na powiat ostrołęcki został mianowany pochodzący z Warszawy Józef Zieliński. Swoje obowiązki objął od 14 listopada, podkreślając „gotowość pełnienia swych funkcji w ścisłym porozumieniu z komitetem obywatelskim”. Na stanowisko pomocnika komisarza powołano Jana Glinkę z Suska, a burmistrzem mianowano znanego działacza społecznego Władysława Ksepkę²⁴,

Pierwsze posiedzenie Rady Miasta po wyzwoleniu odbyło się dość szybko, bo 27 listopada 1918 r. Przewodniczył rejent Władysław Ksepko, a uczestniczyli: Władysław Banach, Benedon, Czapnikiewicz, Dyskant, Aleksander Landau, Dionizy Majewski, Peretz, Marceł Pęski, Franciszek Późniewski, Józef Rybicki, Motel Tylim.

Kiedy rankiem, w poniedziałek 11 listopada żołnierze POW maszerowali z okolicznych wsi do Ostrołęki na zarządzoną mobilizację oddziałów, łącznicy na rogatkach miasta informowali, że po mieście można poruszać się bezpiecznie z bronią w ręku, ponieważ dzień wcześniej żandarmi, urzędnicy i funkcjonariusze niemieccy opuścili miasto kierując się w kierunku Prus Wschodnich „czym kto mógł”. Władzę w mieście i powiecie przejął Tymczasowy Komitet Powiatowy, który koordynował i kierował akcją rozbijania, prowadzoną przez członków ujawnionej Polskiej Organizacji Wojskowej z Ostrołęki i okolicznych gmin²⁵. Wspierali ją czynnie członkowie Ochotniczej Straży Pożarnej, oraz niezorganizowana starsza młodzież szkolna progimnazjum Dionizego Majewskiego, która rozpoczęła naukę 1 września 1918 r.²⁶. W Ostrołęce zgromadził się 120-osobowy oddział POW, którego koncentracja odbyła się na terenie szpitala powiatowego, mającego dobrze zaopatrzonego magazyn żywnościowy i zaplecze kuchenne pozwalające na stworzenie punktu żywnościowego. Ci, którzy pochodzili z Ostrołęki i najbliższej okolicy na noc wracali do domów i tam spożywali posiłki. Stołówka szpitalna wydawała posiłki tylko tym, którzy pochodzili z dalszych okolic i nocowali na terenie szpitala. Komendantem zmobilizowanych oddziałów POW został dotychczasowy komendant powiatowy POW oficer rezerwy

²⁴ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Zbiory Mariana Kłycińskiego, sygn. 2, Protokół posiedzenia Komitetu Powiatowego w Ostrołęce z dnia 21 listopada 1918 roku, k. 2. Według „Monitora Polskiego” nr 205 z 16 XI 1918 r. pomocnikiem komisarza na powiat ostrołęcki został mianowany znany warszawski adwokat Wenanty Starost. Oprócz „Monitora Polskiego” jego nazwisko nie występuje w żadnym innym dokumencie. W tym miejscu dziękuję za zwrócenie mi uwagi na to rozporządzenie przez dr. hab. Zbigniewa Kudrzyckiego.

²⁵ C. Parzych, *Sto lat ostrołęckiej kolei*, Ostrołęka 1993, s. 142.

²⁶ D. Majewski, *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893-1945*, Wrocław 1959, s. 100. „chłopcy nasi brali udział w rozbijaniu Niemców”, pisał D. Majewski.

i nauczyciel języka polskiego w progimnazjum D. Majewskiego – Władysław Piekacz. Największy zmobilizowany oddział powojski pochodził z Gowork i działał pod dowództwem Stanisława Kubisa. Broń przyniesiona przez pododdziały POW została zmagazynowana i wydawana tylko na czas służby. Bez specjalnego pozwolenia nie wolno było poruszać się z bronią po mieście. Wśród zmobilizowanych żołnierzy POW byli m.in.: ostrołęcki kolejarz Stefan Ostaszewski, Stanisław Kubis z Gowork, Stanisław Damięcki z Janek, komendant placówki z Zamościu Władysław Nosek, Stanisław Załuska z Zamościa, Czesław Konarzewski²⁷.

Nie dał się rozbroić stacjonujący w koszarach w Wojciechowicach liczący 500 żołnierzy Zapasowy Batalion Piechoty Landszturmu „Eberswalde”. W rozmowach z zrewolucjonizowaną Radą Żołnierską (*Soldatenrat*) brali udział przedstawiciele Tymczasowego Komitetu Powiatowego z udziałem D. Majewskiego, który do Ostrołęki powrócił w czerwcu 1918 r. z miejscowości Sienna w Rosji i dość szybko zaangażował się w działania niepodległościowe. Niemcy żądali bezpiecznego przemarszu z bronią w rękę do granicy z Prusami. Grożono w razie odmowy zniszczeniem miasta i miejscowości na 45 kilometrowej trasie przemarszu. Ustalono, że rankiem 13 listopada nastąpi piesza ewakuacja w kierunku Prus. Sytuacja zmieniła się, gdy 12 listopada o godzinie szesnastej na stację kolejową w Ostrołęce przybył drezyną kolejową 25-osobowy oddział słuchaczy Szkoły Podchorążych Polskiej Siły Zbrojnej (*Polnische Wehrmacht*) z Ostrowi Mazowieckiej, pod dowództwem ppor. Tadeusza Wardejna-Zagórskiego²⁸. Zadaniem jego było zabezpieczenie parowozów i wagonów kolejowych niezbędnych do przywrócenia ruchu z Ostrowi Mazowieckiej do Warszawy, aby przewieźć do Warszawy słuchaczy szkoły. Na stacji udało się zabezpieczyć 7 sprawnych parowozów, 6 remontowanych, około 40 wagonów osobowych, 150 wagonów towarowych, z których niektóre były załadowane oraz dość słabo zaopatrzone warsztaty kolejowe, opróżnione przez okupanta z dużej części wyposażenia. W porozumieniu

²⁷ APW, Zbiory Mariana Kłycińskiego, sygn. 1, k. 10; S. Załuska, *Wspomnienia...*, s. 197-199; D. Majewski, *Wspomnienia...*, s. 100. W. Piekacz ur. 26 XI 1892 r. w Warszawie. Kilka dni później został powołany do tworzącego się Wojska Polskiego.

²⁸ *Szkoła Podchorążych Piechoty. Księga Pamiątkowa 1830 – 29 XI – 1930. Szkice z dziejów szkoły piechoty polskiej*. Ostrów-Komorowo 1930, s. 304, 325, 431. T. Wardejn-Zagórski był absolwentem klasy „A” Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej z 24 I 1918 r., którą ukończyło 23 absolwentów. W omawianym okresie pełnił funkcję adiutanta komendanta szkoły w stopniu podporucznika, którym był jeszcze w X 19120 r. Wielu autorów podaje, że był kapitanem, ale stopień ten miał w chwili złożenia relacji w 1921 r. (Na błąd ten zwrócił uwagę również J. Szczepański, *Niemieckie wojska okupacyjne w Ostrołęce 1915-1918*, „Zeszyty Naukowe OTN”, 2014, z. 28, s. 140; D. Majewski, *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893-1945*, Wrocław 1959, s. 94-95. D. Majewski w Siennej pod Mińskiem prowadził Szkołę Rzemiosł Centralnego Komitetu Obywatelskiego, w której pobierało naukę ponad 60 uczniów. Szkoła została zlikwidowana pod koniec maja 1918 r. Majątek szkoły przejęły władze bolszewickie.

z polskimi kolejarzami sprawa została załatwiona pozytywnie i o godzinie osiemnastej ruszył pierwszy pociąg osobowo-towarowy, który rozwiózł po stacjach w kierunku na Ostrów Mazowiecką, urzędników kolejowych. Kolejny w tym samym celu wysłano o godzinie dziewiętnastej w kierunku Łomży. Linie zostały naprawione i szybko przywrócono normalny ruch kolejowy²⁹. Niemieccy kolejarze i niemieckie władze cywilne rankiem 12 listopada „zabrawszy kasę i mienie własne uciekli pociągiem naprędce zestawionym z Ostrołęki” uciekli do Wielbarka. Po ich ucieczce dworzec został opanowany przez garstkę pozostałych polskich pracowników kolei³⁰.

Po załatwieniu spraw transportowych, poproszono żołnierzy Polskiej Siły Zbrojnej o pomoc w rozbrojeniu garnizonu w Wojciechowicach. Dysponując niewielką siłą ppor. T. Wardejń-Zagórski skontaktował się telefonicznie z przełożonymi, którzy przysłali do Ostrołęki około dwudziestej 12 listopada rekrucką kompanię 3. pp. Byli to żołnierze dopiero umundurowani, i nieobeznani z bronią, pod dowództwem mjr. Franciszka Sudoła. Część ludzi odesłano do pilnowania dworca kolejowego i utrzymania ruchu na kolei, gdzie pozostał pchor. Lipiński z 5 żołnierzami. Milicja ludowa utworzona na terenie miasta zajęła się zabezpieczaniem porządku oraz ochroną budynków użyteczności publicznej i znajdującego się w nich mienia pozostawionego przez okupanta niemieckiego. Niektórzy, szczególnie ludność najuboższa, zaczęła już bowiem rozkradać magazyny z żywnością i pomieszczenia biurowe. Aby położyć temu kres, postawiono w takich miejscach posterunki z bronią³¹. Ponadto do pilnowania porządku przed mętami społecznymi w mieście, które wieczorem zaczęły grabić sklepy żydowskie i dopuszczać się burd, został wystawiony pluton żołnierzy po dowództwem podchor. sierż. Bronisława Czermaka³². Celem zabezpieczenia budynków urzędowych

²⁹ *Relacja Tadeusza Wardejń-Zagórskiego dla sekcji historyczno-operacyjnej Oddziału III Naukowo-Szkołowego Sztabu Generalnego MSWojsk. o akcji rozbrajania okupanta w Ostrołęce*, [w:] Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach. Wybór, opracowanie i wstęp Piotr Łossowski, Piotr Stawecki, Warszawa 1988, s. 137-141; J. E. Szczepański, *Niemieckie wojska okupacyjne w Ostrołęce 1915-1918*, „Zeszyty Naukowe OTN”, 2014, z. 28, s. 140-141. Jak zauważa autor tej publikacji w Ostrołęce nie stacjonował batalion „Jüterbog” (nie „Jüteborg”), który w listopadzie 1918 r. opanował Włocławek i nie dał się rozbroić. Wykazy niemieckie jednoznacznie określają, że w Ostrołęce stacjonował batalion „Eberswalde” [vide:] G. Łowczowski, *Organizacja etapów wojska niemieckiego i administracja terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914-1918*, [w:] *Studia nad Wielką Wojną*, t. 3, Oświęcim 2013, s. 172; A. Pawłowski, *Stan i potrzeby gospodarki warsztatowej w latach 1919-1928*, „Inżynier Kolejowy” nr 11 z 1 XI 1928 r., s. 428.

³⁰ CAW, Kolekcje Rękopisów, sygn. 400.2827, Sprawozdanie kpt. Wardejń-Zagórskiego, k. 41. Oddział dysponował dość słabym uzbrojeniem, bo na każdy karabin przypadało po 30 naboii.

³¹ S. Załuska, *Wspomnienia...*, s. 198.

³² *Szkoła Podchorążych Piechoty...*, s. 387. W 1918 r. uczestnik kursu Szkoły Podchorążych PSZ mianowany 1 VIII 1918 r. do stopnia podchorążego ze skierowaniem do I Brygady. Następnie służył w 9. pp Legionów. B. Czermak poległ pod Białymstokiem 17 XI 1918 r. Pochowany na cmentarzu w Ostrowi Mazowieckiej. Pośmiertnie awansowany do stopnia podporucznika. [vide:] J. Cisek, E. Kozłowska, Ł. Wieczorek, *Słownik Legionistów Polskich 1914-1918*, t. 1, Kraków 2017; *Mianowania z dnia 1 sierpnia 1918 r.*, „Wiarus” nr 23 z 10 VIII 1918 r., s. 546-547.

i instytucji publicznych zatrudniono kilku rzemieślników – ślusarzy, którzy wymienili uszkodzone zamki, a tam gdzie brak było kluczy wstawiono nowe. W ten sposób ograniczono liczbą potrzebnych wartowników. Pozostali żołnierze pod dowództwem pchor. Marka Winterka³³ pomaszerowali do Wojciechowicach, wzmacniając polskie siły, które otoczyły koszary. Trudne pertraktacje prowadzone z Radą Żołnierską przy udziale przedstawicieli lokalnych władz i oficerów przybyłych z Komorowa zakończyły się ostatecznie o godzinie ósmej rano 13 listopada, gdy Niemcy zobaczyli przybyłą rano polską kompanię piechoty okopującą się wzdłuż koszar³⁴.

Batalion w porozumieniu z niemieckimi władzami wojskowymi w Prusach Wschodnich miał oczekiwać wiadomości o nadesłaniu pociągu ewakuacyjnego na stację kolejową w Ostrołęce, co nastąpiło 15 listopada. Niemcy krokiem marszowym z orkiestrą grającą marsze wojskowe i taborami przemaszerowała pod uzbrojoną eskortą żołnierzy POW na stację kolejową, gdzie stający pociąg przybrany w narodowe chorągiewki niemieckie i czerwone – komunistyczne (na znak solidaryzowania się z przewrotem komunistycznym w Niemczech) był otoczony przez polskich żołnierzy. Niemcy na rampie kolejowej zdali broń długą i maszynową. Broń osobistą i szable zachowali tylko oficerowie. Z przodu lokomotywy ustawiony był ciężki karabin maszynowy, a na platformie stała polska załoga wojskowa, eskortująca Niemców do granicy. Obawiano się negatywnego zachowania mieszkańców miasta. Okazało się jednak, że nie nastąpiły żadne ekscesy ze strony ludności polskiej, która spokojnie przyglądała się opuszczającym miasto wojskom okupacyjnym³⁵. Ze sobą mieli prawo zabrać własność prywatną każdego żołnierza, instrumenty orkiestry pułkowej i zapas żywności na trzy dni. Uzbrojenie zostało przekazane tworzącemu się 1. pp kpt. Radomskiego i kpt. Demekszy, którzy przez Ostrołkę udali się 13 i 14 listopada do Łap i Białymstoku na front bolszewicki. Resztę otrzymał 15 listopada batalion zapasowy 3. pułku piechoty w Ostrowcu Świętokrzyskim, którego 3. kompania rozpoczęła w Ostrołęce pełnienie służby garnizonowej, w przejmowanych

³³ S. Załuska, *Wspomnienia...*, s. 201. Marek Winterek, a nie Winter był absolwent klasy „D” Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowi szkolących się od 28 X do 9 XI 1918 r. [vide:] *Szkoła Podchorążych Piechoty. Księga Pamiątkowa 1830 – 29 XI – 1930. Szkice z dziejów szkoły piechoty polskiej*. Ostrow-Komorowo 1930, s. 433.

³⁴ S. Załuska, *Wspomnienia...*, s. 198, 203; *Relacja Tadeusza Wardejna-Zagórskiego dla sekcji historyczno-operacyjnej Oddziału III Naukowo-Szkolnego Sztabu Generalnego MSWojsk. o akcji rozbrajania okupanta w Ostrołęce*, [w:] *Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach*. Wybór, opracowanie i wstęp Piotr Łossowski, Piotr Stawecki, Warszawa 1988, s. 140-141

³⁵ S. Załuska, *Wspomnienia. Pisane w latach 1964-1976*, Warszawa 2008, s. 204-205.

koszarach w Wojciechowicach. Zadaniem jej oprócz dopilnowania wyjazdu Niemców do Prus Wschodnich była służba patrolowa w mieście i jego okolicach³⁶.

Niemcy, zgodnie z porozumieniem zostali ewakuowani do Prus Wschodnich pociągami pod eskortą polskich oddziałów. Komendant POW z gminy Nakły Marian Bożywoj Kłyckiński, po ewakuacji z miasta niemieckich żołnierzy wywiesił na ostrołęckim ratuszu polską flagę³⁷. Niewielkie oddziały niemieckie próbujące przedostać się do Prus Wschodnich traktami przez Puszcę Zieloną były rozbrajane przez Kurpiów należących do POW, OSP i osoby prywatne, a uzbrojenie przekazywane formującym się oddziałom Wojska Polskiego. Ostatni oddział niemiecki opuścił ostrołęckie koszary, tydzień po zakończonych sukcesem rozmowach, 18 listopada³⁸.

Ostrołęka i powiat rozpoczęły trudną budowę podwalin własnej Ojczyzny.

Streszczenie:

W artykule omówione zostały najważniejsze wydarzenia związane z dziejami Ostrołęki w czasie I wojny światowej. Autor skupił się przede wszystkim na okresie, w którym miasto znajdowało się pod władzą niemiecką.

Słowa kluczowe: I wojna światowa, Ostrołęka, Mazowsze, Niemcy.

Summary:

The article discusses the most important events related to the history of Ostrołęka during World War I. The author focused mainly on the period when the city was under German control.

Keywords: World War I, Ostrołęka, Mazovia, Germany.

³⁶ J. Rogowski, *Harcierz w służbie żołnierskiej. Ś.p. Jurek Boguski szeregowiec 3 p.p. Drużynowy 16 Warszawskiej Drużyny imienia Zawiszy Czarnego*, Warszawa 1919, s. 7; *25 lat dziejów Szesnastki 1911-1936*, Warszawa 1936, s. 34. Jerzy Boguski „Jałoszka” 13 stycznia w walce z Ukraińcami o Lwów zostaje ciężko ranny w brzuch i po trzech dniach 16 stycznia umiera. Po śmierci zostaje odznaczony orderem „Virtuti Militari” i mianowany „Honorowym Harcerzem Rzeczypospolitej”.

³⁷ *Relacja Tadeusza Wardejn-Zagórskiego...*, s. 136-141; J. Gołota, *Ostrołęka. Miasto i powiat w okresie międzywojennym*, Ostrołęka 2000, s. 19; D. Majewski, *Wspomnienia nauczycielaz lat 1893-1945*, Wrocław 1959, s. 100; P. Kosiorek, *100-lecie Niepodległości 1918-2018*, „W Dolinie Orza” nr 31 z 3 X 2018 r, s. 12.

³⁸ A. Chętnik, *Na szlaku kurpiowskim*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 20 z 191 V 1928 r., s. 381.

